

תוכן העניינים

ט מיכאל הד: פתח דבר
יא מיכאל הד ושואול כ"ץ: מבוא

חלק א: בטרם אוניברסיטה

3 ישראל קולת: רעיון האוניברסיטה העברית בתנועה הלאומית היהודית
75 ישראל ברטל: יהודי מזרח אירופה וההשכלה הגבוהה
ב"ז קדר: טקס הנחת אבני הפינה לאוניברסיטה העברית
90 בט"ו באב תרע"ח (24 ביולי 1918)
חגיית לבסקי: בין הנחת אבן הפינה לפתיחה: ייסוד
120 האוניברסיטה העברית, 1918–1925

חלק ב: הר הצופים: היבטים של מקום וארכיטקטורה

163 יעקב ורמן: מאחזות גריי היל ל'מגרש האוניברסיטה' בהר הצופים
מרדכי שפירא: האוניברסיטה והעיר: פטריק גדם
201 ותוכנית האב הראשונה לאוניברסיטה העברית, 1919
257 דיאנה דולב: תוכניות האב האדריכליות של האוניברסיטה העברית, 1918–1948
281 יאיר פז: האוניברסיטה העברית בהר הצופים כ'מקדש'

חלק ג: חגיגת הפתיחה, אביב תרפ"ה

311 נאומו של הרב אי"ה קוק
ישראל ברטל: 'יהי רצון שלא תארע
315 תקלה על ידי' – נאומו של הרב אי"ה קוק: דברי פרשנות
320 נאומו של חיים ויצמן
323 יהודה ריינהרץ: נאומו של חיים ויצמן: דברי פרשנות
327 נאומו של הרברט סמואל
329 אביתר פריזל: נאומו של הרברט סמואל: דברי פרשנות
332 נאומו של הלורד בלפור
338 רוי מק'לאוד: נאומו של הלורד בלפור: דברי פרשנות
350 נאומו של ח"נ ביאליק
355 זיוה שמיר: נאומו של ח"נ ביאליק: דברי פרשנות

חלק ד: דמויות מפתח בראשית האוניברסיטה העברית

- 363 אריה גורן: מבט מהר הצופים: י"ל מאגנס והשנים הראשונות של האוניברסיטה העברית
- 386 זאב רוזנקרנץ: 'מרכז רוחני נעלה' או 'בית שורץ מקקים'? מעורבותו של אלברט איינשטיין בענייני האוניברסיטה העברית, 1919-1935

חלק ה: מכונים ראשונים, חוגים ראשונים

- 397 שאול כ"ץ: 'מדע טהור' באוניברסיטה לאומית: מכון איינשטיין למתמטיקה ומכונים אחרים באוניברסיטה העברית בתקופת התהוותה
- 457 דניאל שוורץ: מבתי מדרש לרבנים למכון למדעי היהדות
- 476 יעקב זוסמן: 'י"נ אפשטיין והאוניברסיטה העברית: פרק בהתהוותו של מוסד אקדמי שמואל ורסס: יוסף קלוזנר וראשית ההוראה והמחקר של הספרות העברית החדשה באוניברסיטה העברית
- 487 אריאל ריין: היסטוריה כללית והיסטוריה יהודית: במשותף או בנפרד? לשאלת הגדרת לימודי ההיסטוריה באוניברסיטה העברית בעשור הראשון לקיומה, 1925-1935
- 516 יהושע אריאלי: ריכרד מ' קבנר ומשנתו: היסטוריה ותודעה היסטורית
- 541 מנחם מילסון: ראשית לימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטה העברית
- 575 יששכר אונא: ראשית של הפסיקה באוניברסיטה העברית
- 589

חלק ו: התחלות שנקטעו

- 627 דוד בר-גל: הפסיכולוגיה החברתית שלא היתה: קורט לוינ והאוניברסיטה העברית רות כ"ץ וג'ני אויזרט-לויין: הזדמנות שהותמצה: רוברט לכמן וראשיתו של מחקר האתנומוסיקולוגיה באוניברסיטה העברית
- 646
- 660 אבנר הורוביץ: זיגפריד לנדסהוט וחסרונו של מדעי חברה קנוניים ביישוב

חלק ז: תנועת העבודה, היישוב והאוניברסיטה

- 675 אניטה שפירא: תנועת העבודה והאוניברסיטה העברית
- 690 רשימת המשתתפים
- 691 מפתח הגופים וכתבי-העת
- 702 מפתח האישים
- 716 מפתח המקומות

פתח דבר

כתיבת ספר מקיף על תולדות האוניברסיטה העברית היתה פרי יוזמתו של פרופ' יורם בן-פורת המנוח, רקטור האוניברסיטה העברית בשנים 1988–1990, ונשיאה בשנים 1990–1992. בעקבות הצעות שהועלו כבר קודם לכן, בין השאר על ידי הדיקן דאז של הפקולטה למדעי הרוח, פרופ' אמנון לינדר, ולאור ההכרה שהזמן בשל לבחינה היסטורית ביקורתית של תולדות האוניברסיטה העברית, הגה פרופ' בן-פורת בשנת 1990 את הרעיון להכין ספר זה לקראת יובל השבעים של האוניברסיטה, בשנת 1995. לא ידענו אז עד כמה מורכב מפעל מעין זה, והנחנו שניתן לכתוב את תולדות האוניברסיטה העברית תוך זמן קצר יחסית ובכרך אחד. במהרה התברר שהמשימה נרחבת ומורכבת בהרבה, ובשל כך התרחב המפעל: הוחלט על הוצאה לאור של מספר כרכים, והכרך הראשון בהם יעסוק בשורשיה של האוניברסיטה ובשנות הבראשית שלה.

לקראת שנת היובל ובמהלכה קיימנו, ביוזמת הרקטור פרופ' יהושע בן-אריה, שלושה ימי עיון על תולדות האוניברסיטה העברית. לא מעט מההרצאות שנישאו בהם שימשו בסיס למאמרים המצויים בכרך זה. גיבוש הכרך, ורבים מהמאמרים שבו, הם פירותיה של סדנת מחקר, שנערכה בשנים תשנ"ב–תשנ"ג ביוזמת פרופ' ב"ז קדר, ושמה 'איך נכתוב את תולדות האוניברסיטה העברית?'. אנחנו מקווים שכרך זה מעיד על תשובה – ולו חלקית – לשאלה זו.

הכרך שלפנינו הוא מפעל משותף של רבים, בראש ובראשונה כמובן עשרות המחברים; חברי המערכת המדעית הנוכחית, פרופ' ישראל ברטל, ד"ר שאול כ"ץ ופרופ' ישראל קולת, וחברי הוועדות המכינות שקדמו לה, הפרופסורים עזרא מנדלסון, יהונתן פרנקל, בנימין זאב קדר, אפרים קליימן ויוסף קפלן; אבל לא פחות מכך, זהו מפעלם של רבים שעמדו מאחורי הקלעים והשקיעו רבות בתכנון הספר, בהכנות לכתיבתו, בעריכתו ובהבאתו לדפוס. המפעל עצמו עוגן במרכז לחקר הציונות, היישוב, וההיסטוריה של מדינת ישראל ע"ש ברנרד צ'ריק, במכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן באוניברסיטה העברית בירושלים; תודתנו לעומדת בראש המרכז, פרופ' חגית לבסקי, ולמזכירה לשעבר של המרכז, גב' שלומית אלוני, לראשי המכון ליהדות זמננו בתקופה זו, הפרופסורים סרג'יו דלה-פרגולה, חיים אבני ועזרא מנדלסון. למנהל המכון, מר אברהם ברגיל, ולצוות המנהלי בו, על שדאגו בנאמנות ובסבלנות במשך שנים ארוכות לתשתית הארגונית, הפיסית והכספית לפעולתנו. תודה גם לעובדי לשכת הרקטור ולעובדי לשכת הנשיא על סיועם, ובמיוחד לגב' שפיררה בלק.

המחברים מציינים במאמרים השונים את הארכיונים שמחקריהם נסמכו עליהם, אך תודה מיוחדת נשלחת לגב' אטי אלאג'ים, מנהלת הגנזך המרכזי של האוניברסיטה העברית, וכן

פתח דבר

לעובדי הגנוזך האחרים, שללא עזרתם המקצועית והנאמנה לא היו נכתבים רבים מהמאמרים בכרך זה; גב' אלאגים ליוותה את המפעל בהתעניינות ובעצה גם במסגרת סדנת המחקר האמורה. תודתנו החמה גם לעוזרי המחקר, גב' אסטריד גוטוולד ומר דני יעקובי.

תהליך ההבאה לדפוס של ספר עב כרס ורב משתתפים כזה שלפנינו מורכב ומסובך. מנהל הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, מר דן בנוביץ, שימש במידה רבה המפיק של הספר ועשה הרבה מעבר לתפקיד העומד בראש ההוצאה לאור. תודתנו גם לשאר עובדי הוצאת מאגנס על טיפולם המסור בספר. גב' רמה זוטא, העורכת הלשונית, הוסיפה על תפקידה המוגדר הערות מפורטות וענייניות רבות ועצות בנושאים שונים, שתרמו תרומה רבת חשיבות לעריכת הספר בכלל. תודתנו החמה נתונה גם לגב' דניאלה אשור, אשר הכינה את המפתחות ולגב' רונית ניקולסקי, אשר שקדה על הסידור והעימاد.

מימונו של הספר התאפשר במידה רבה הודות לתמיכה נדיבה במשך מספר שנים, של הקרן הקימת לישראל. בכך ביטאה הקרן הקימת זיקה היסטורית עמוקה בינה לבין האוניברסיטה העברית, זיקה החוזרת לאחד ההוגים הראשונים של רעיון האוניברסיטה, שהיה גם הוגה מפעל הקרן הקימת, פרופ' צבי הרמן שפירא; תודה מקרב לב ליו"ר הקרן הקימת, מר משה ריבלין, על תמיכתו המתמדת. כמו כן סייעו במימון קרן צ'ריק וקרן קוזיאל דה'ורייטר, באמצעות מרכז צ'ריק לתולדות הציונות, היישוב וההיסטוריה של מדינת ישראל, וקרן אסטרה.

אני מבקש להביע תודה אישית מיוחדת לעמיתי ד"ר שאול כ"ץ, שעמד עמי ליד עריסת המפעל בכלל, והכרך הנוכחי בפרט, מראשיתם. תפיסתו הכוללת את נושא תולדות האוניברסיטה העברית, נקודת מבטו הרחבה והידע המבוסס שלו בפרטי התפתחותה של האוניברסיטה, טבעו את חותמם על כרך זה מתחילתו ועד סופו: הוא נטל על עצמו את ריכוז המפעל עד כה ואת עריכת חלק הארי בכרך, ועשה זאת תמיד בקפדנות יתרה. תודה חמה נתונה גם לפרופ' חגית לבסקי, אשר נוסף על תרומתה הישירה לכרך ולסיועה האמור כמנהלת המרכז ע"ש צ'ריק, סיפקה גם עין בוחנת לרבים מן המאמרים בטרם נמסרו לדפוס. לבסוף מגעת תודה גדולה לרקטור האוניברסיטה היוצא, פרופ' יהושע בן-אריה, אשר תמך במפעל זה במרץ בלתי נלאה מאז כניסתו לתפקידו, דאג למימון המתאים לעריכת הספר ולהוצאתו לאור והמריץ את כל העושים במלאכה. אמנם הכרך שלפנינו הוא מפעל של האוניברסיטה העברית ובהוצאתה האקדמית, אך אין הוא ספר 'מטעם' האוניברסיטה כלל ועיקר; אנו מקווים שבכך היינו נאמנים למשאלתו של פרופ' יורם בן-פורת ז"ל, שביקש לראות היסטוריה ביקורתית של האוניברסיטה העברית. הספר מוקדש לזכרו.

מיכאל הד

יו"ר מפעל תולדות האוניברסיטה העברית

מבוא

מיכאל הד שאול כ"ץ

האוניברסיטה העברית, שציינה לא מכבר שבעים שנה לפתיחתה, התאפיינה – בעיקר בדור הראשון – בכמה וכמה קווים ומתחים, שבחלקם היו ייחודיים לה לעומת אוניברסיטאות אחרות בעולם. מלכתחילה ביקשו מייסדיה להקים מוסד מדעי מן השורה הראשונה ומוסד להשכלה גבוהה, כמיטב האוניברסיטאות במערב; אך בד בבד הם רצו לכונן גם אוניברסיטה לאומית, אוניברסיטה של העם היהודי. ואכן, כאוניברסיטה שנוסדה על ידי התנועה הציונית, שימשה האוניברסיטה העברית בירושלים עם פתיחתה סמל לתחייה הלאומית היהודית. המתח בין אופי מחקרי של אוניברסיטה מודרנית, המבקשת לקדם את המדע האוניברסלי, לבין אוריינטציה לאומית של אוניברסיטה עברית בארץ־ישראל, מאפיין את תולדות המוסד מראשית התגבשות החזון להקמתו. נוסף עליו המתח בין זיקה כלל־יהודית לזיקה ציונית מובהקת, בין דאגה לצורכי העם היהודי לבין דאגה לצורכי היישוב בארץ. יתר על כן, אין גם להתעלם מההקשר התוך־יהודי להקמת האוניברסיטה, ההקשר של האימפריה הבריטית בין שתי מלחמות העולם. האוניברסיטה הוקמה על פי המודל המערבי – אך מוקמה בארץ־ישראל, ולפיכך היתה מוסד העומד בין מזרח למערב, דבר שהתבטא בין השאר בכמה מהתוכניות האדריכליות שהוכנו בשנות הבראשית שלה.

בדומה לכך, למרות ריחוקה הגאוגרפי של האוניברסיטה העברית ממרכזי הקהילה המדעית הבינ־לאומית, היא ביקשה מראשיתה להשתייך לקהילה זו, ואידאל ההצטיינות המדעית הוא שהדריך אותה. זה היה גם שורש המאבק בין מדענים בעלי שם – כאיינשטיין, אך גם מדען ומנהיג כוויצמן, שתבעו ניהול ופיקוח הדוק בין־לאומי – לבין גורמים מקומיים, ובראשם מאגנס, שחתרו לשליטה מְרֻבֵּית, מְנַהֶלֶת ואקדמית, באוניברסיטה. ולבסוף, בדומה למרבית האוניברסיטאות המודרניות, חיפשה האוניברסיטה העברית תמיד את האיזון הנכון בין אוריינטציה מחקרית מובהקת לבין משימות של הוראה וחינוך. השאלה אם על האוניברסיטה לשמש מרכז מחקר בראש ובראשונה, או שמא מוסד להשכלה גבוהה, ליוותה הן את הוגיה ומתכנניה, הן את העומדים בראשה – בשנים ראשונות ובשנים מאוחרות יותר.

כרך זה מתחקה אחר התגבשות הרעיון לייסוד אוניברסיטה עברית עוד כשלהי המאה התשע־עשרה, הן בתנועה הציונית והן מחוצה לה. הוא דן בהכנות המעשיות להקמת האוניברסיטה, במהלכים שהביאו לרכישת אחוזת גריי היל על הר הצופים ובמשמעויותיו הסמליות של האתר, ועוקב אחר הטקסים שנערכו להנחת אבני הפינה לאוניברסיטה

ופתיחתה בשנת 1925. הספר דן באישים שמילאו תפקיד מרכזי בייסודה של האוניברסיטה בשנותיה הראשונות, ומספר את סיפורם של כמה מהמכונים ומהחוגים הראשונים, וכן את סיפורם של הניסיונות לקליטת חוקרים ולכינון תחומי מחקר והוראה שלא התממשו מסיבות שונות. מבנה הספר וסדר המאמרים בו מנסים ללכת, עד כמה שניתן, בעקבות ההתפתחויות הכרונולוגיות, אך הסוגיות שהוזכרו לעיל עוברות כחוט השני במרבית המאמרים. הספר מבקש לדון אפוא לא רק בסיפור התפתחותה של האוניברסיטה על פי סדר הזמנים בשנותיה הראשונות, אלא גם באותן בעיות שייחודה ניכר בהן.

האם ניתן לראות באוניברסיטה העברית אוניברסיטה לאומית, ובאילו מובנים? הקורא את מאמרה של אניטה שפירא, החותם כרך זה, עשוי להשיב תשובה שלילית לשאלה זו. לדעתה של שפירא, מילאה האוניברסיטה תפקיד שולי למדי בחיי התנועה הציונית הצעירה ובחיי תנועת הפועלים בארץ, ומהפכת התרבות התחוללה מחוץ לכותלי האקדמיה. לא היא גיבשה את התרבות הלאומית שנוצרה בארץ-ישראל, טוענת שפירא, והיא אף לא מילאה תפקיד מפתח כמפעל המרכזי של יצירת התרבות הלאומית – תחיית השפה העברית. עם זאת, מלומדי האוניברסיטה העברית נטלו חלק ברכיבים אחרים ביצירתה של התרבות הלאומית, ואף תרמו ליצירתה של מערכת מושגים עברית כמדעים השונים. יתר על כן, מנקודת מבטם של הוגי רעיון האוניברסיטה, מכונניה ולא מעט ממוריה, היתה האוניברסיטה העברית אמורה להיות גורם מרכזי בעיצוב התרבות הלאומית, ועל כך מעידים רבים מהמאמרים בכרך זה.

גם אם האוניברסיטה העברית לא היתה 'זרז' של התנועה הלאומית, כלשונה של אניטה שפירא (כפי שהיתה אוניברסיטת פראג למשל, לגבי התנועה הלאומית הצ'כית), היא היתה בוודאי תולדה של הופעת תנועה זו וביטוי מובהק שלה. רעיון האוניברסיטה העברית הועלה, כפי שמראה מאמרו של ישראל קולת, הפותח כרך זה, בחוגים יהודיים ואף לא-יהודיים כבר בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה, וביתר שאת – בקרב יהודים בעלי זיקה לאומית קודם ייסודה של ההסתדרות הציונית, ולאחר מכן, במיוחד ערב מלחמת העולם הראשונה. אך התנועה הציונית, משלב מוקדם של התגבשותה, היא שגשאה את הרעיון, פיתחה אותו, הכריעה לטובת השפה העברית כלשון האוניברסיטה, ולבסוף – בשיתוף עם גורמים לא-ציוניים שנמשכו דווקא לעניין האוניברסיטה העברית – הגשימה אותו. מאמריהם של יעקב ורמן, ב"ז קדר, מרדכי שפירא וחגית לבסקי עוסקים בשלבים המעשיים של הקמת התשתית הפיסית והתשתית הארגונית לאוניברסיטה על ידי התנועה הציונית, החל ברכישת אחוזת גריי היל על הר הצופים בשנים 1914-1920, השגת התמיכה הפוליטית של בריטניה (שהשתקפה במעשה הסמלי של הנחת אבני הפינה בשנת 1918, בטרם שכנו קרבות מלחמת העולם הראשונה בארץ), ועד להכנות הממשיות להקמת מכוני המחקר הראשונים, כינון ועדים תומכים, גיוס ממון מיחידים ומקבוצות, וגיוס סגל אקדמי ומנהלי. הכנות אלה הן שאפשרו את טקס הפתיחה הרשמי של האוניברסיטה, שנערך בשנת 1925. הנאומים שנישאו בטקס, המובאים בכרך זה בצירוף דברי פרשנות, היו אף הם ביטוי מובהק לתפיסות השונות של האוניברסיטה העברית כאוניברסיטה לאומית. ואילו מאמריהם של שמואל ורסס, אריאל ריין ושאל כ"ץ מלמדים על משקלם של שיקולים לאומיים שהיו מעורבים בבחירה של

מבוא

יג

החוגים והמכונים הראשונים. אפילו לייסודו של מכון למתמטיקה טהורה, שלכאורה דבר אין לה עם מגמות אידאולוגיות, הועלו הצדקות לאומיות.

אך האוניברסיטה העברית היתה ביטוי לא רק ללאומיות היהודית בגרסתה הציונית. רבים מהוגיה ומתומכיה ביקשו לראות בה אוניברסיטה של כלל העם היהודי. מאמרו של ישראל ברטל מנתח את הרקע לאחד המניעים המרכזיים להקמת אוניברסיטה יהודית (או 'בית־ספר־גבוה יהודי', כפי שנקראה החוברת הידועה של מרטין בובר, ברטולד פייבל וחיים ויצמן, שהעלתה הצעה זו בשנת 1902): המצוקה החריפה של הסטודנטים היהודים במזרח אירופה באותה תקופה, בעקבות הטלת הגבלות חריפות ('נומרוס קלאוזוס') על קבלתם לאוניברסיטאות שם, והקשיים הכספיים והאקדמיים בקליטתם באוניברסיטאות המערב. משקלו של מניע זה פחת ערב מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, כשהתחדשו הדיונים בתנועה הציונית על הקמת האוניברסיטה. אמנם בעיית הסטודנטים היהודים באירופה המשיכה להיות שיקול מכריע בעיני זאב ז'בוטינסקי ואחרים, כפי שמדגישים ישראל קולת וחיגית לבסקי במאמריהם, אלא שז'בוטינסקי נשאר במיעוט. לדעת ויצמן ותומכיו, תפס עתה הצורך לחזק את היישוב בארץ, גם מבחינה תרבותית ומדעית, מקום ראשון במעלה, וזה היה המניע שהכתיב את התוכניות להקמת האוניברסיטה מכאן ואילך. יתר על כן, בשנים 1912-1913 הועלה גם הצורך למשוך ציבור של סטודנטים ומלומדים ערבים לאוניברסיטה לכשתקום, כחלק מייעודה לתרום לפיתוח הארץ. רעיונות אלה חזרו ועלו גם בכמה מהנאומים בחגיגת הפתיחה של האוניברסיטה העברית בשנת 1925, אך נראה שבהם נשארו בגדר משאלת לב של בודדים. השאלה אם אמנם נעשה ניסיון רציני למשוך סטודנטים ומלומדים ערבים לאוניברסיטה העברית בשנותיה הראשונות ראויה עוד לבחינה שיטתית, אך בפועל, האוניברסיטה העברית היתה אוניברסיטה יהודית – קודם כול מבחינת ציבור תלמידיה ומוריה.

אך נושא זיקתה של האוניברסיטה העברית לעם היהודי נדון גם לגבי דרכי ניהולה של האוניברסיטה – דהיינו, האם עליה להיות מנוהלת על ידי התנועה הציונית, או על ידי נציגי כלל העם היהודי? מאמרו של אריה גורן דן ביחסים המורכבים בין מאגנס לוויצמן בשנים 1925-1929, ובין השאר עוסק בחששו של מאגנס מהשתלטות פוליטית של התנועה הציונית – וויצמן בראשה – על האוניברסיטה; וזאת מתוך דאגה לאינטרסים של העם היהודי מכאן ולחופש האקדמי של האוניברסיטה מכאן. גורן מראה גם את הזיקה ההדוקה בין שאלת ניהולה של האוניברסיטה לשאלת הקמתה של הסוכנות היהודית המורחבת, ממש באותן שנים: ויצמן הכיר בצורך להיעזר בחוגים לא־ציוניים בעם היהודי, בעיקר של בעלי ההון הגדולים בשני הנושאים הללו, וראה במפעל האוניברסיטה אמצעי למשוך אותם. עם זאת, הוא חתר להבטיח את מעמדה הדומיננטי של התנועה הציונית הן בסוכנות המורחבת והן באוניברסיטה העברית. היה זה פתרונו שלו לשאלת היחס בין התנועה הציונית לכלל העם היהודי בניהול ענייני האוניברסיטה.

עד כמה היתה האוניברסיטה העברית אמורה להיות יהודית גם בתוכני הלימוד ובזיקה התרבותית שלה? שאלה זו עמדה במוקד הדיונים על אודות מקומו של המכון למדעי היהדות ואופיו. מכון זה היה אחד המכונים הראשונים שהוקמו בשנים 1924-1926, והגדול מכולם

במספר 'העובדים האקדימיים' שלו! לבסקי וגורן עומדים במאמריהם על שלכי הקמתו של המכון למדעי היהדות, על הדמויות הפעילות בהקמתו ועל מקורות מימונו. דניאל שוורץ ושאול כ"ץ דנים בדגמים השונים שעמדו לעיני מייסדיו: בתי המדרש לרבנים שקמו באירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה (זה של ברלין מצד אחד, ואלה של ברסלאו, וינה ובודפשט מצד אחר), או האקדמיה למדעי היהדות בברלין, שהוקמה בראשית המאה העשרים. בסופו של דבר נדחו במידה רבה דגמים אלה, הגם שהם שימשו כור מחצבתן של כמה מהדמויות המרכזיות במכון. הדבר עולה במיוחד במאמרו של יעקב זוסמן על פרופ' י"ג אפשטיין, נושא הדגל המובהק של מחקר פילולוגי-מדעי קפדני בתחום התלמוד. עם זאת, בעיני רבים לא נועד המכון למדעי היהדות למחקר 'טהור' בלבד; הם ביקשו לראות בו, כדברי מאגנס, 'מקדש מעט', שיתרום לא רק להכנת העבר אלא גם לעיצוב העתיד. כך ראה זאת פרופ' יוסף קלוזנר – אמנם מזווית אידאולוגית שונה לחלוטין מזו של מאגנס – ובמובן מסוים אולי אף כ"צ דינבורג (לימים דינור), כמובא במאמריהם של שמואל ורסס ואריאל ריין.²

שאלה נוספת, הנוגעת לאופייה של האוניברסיטה, היא זיקתה למקום כינונה, כלומר עד כמה היתה האוניברסיטה העברית בעלת אופי מקומי וארץ-ישראלי.³ המתח בין אוריינטציה יהודית כלל-עולמית לאוריינטציה מקומית, ארץ-ישראלית, הלך והתברר – כפי שעולה ממאמריהם של לבסקי וגורן – בשנים שלאחר הנחת אבני הפינה, ועוד יותר מכך בשנים לאחר פתיחתה הרשמית של האוניברסיטה בשנת 1925: המאבק בין ויצמן ומאגנס נסב גם על עניין זה, ומאגנס העמיד עצמו, מצד אחד, כדובר העם היהודי בכללו מול ההסתדרות הציונית, אך מצד אחר – כדובר מובהק של 'המקומיים'. משקלם של הגורמים המקומיים ניכר כבר בשנת 1928, משהוחלט על פתיחת מסלול הוראה לקראת תארים אקדמיים, לא במעט בלחץ הביקוש של סטודנטים ארץ-ישראליים. ואמנם ניתוח אוכלוסיית הסטודנטים יכול להעיד על אופייה המקומי או הבין-לאומי של האוניברסיטה: בשנים הראשונות היתה אוכלוסיית הסטודנטים ארץ-ישראלית מובהקת, אך לאחר שנת 1933 גדל מאוד חלקם היחסי של סטודנטים שבאו מאירופה וקיבלו שם את ראשית חינוכם.⁴ משקל ה'מקומיות'

- 1 ראה רשימה של חברי הסגל האקדמי באוניברסיטה בשנת 1929, הכוללת גם את חברי הסגל של המכון למדעי היהדות, בנספח א למאמרו של שאול כ"ץ בכרך זה.
- 2 הויקה בין שאלת עיצובה של תרבות יהודית חדשה, או אף אידאולוגיה ציונית, לבין המחקר המדעי של היהדות, במיוחד חקר ההיסטוריה היהודית, כפי שהתפתח באוניברסיטה בירושלים, נידונה לאחרונה בספרו של ד' מאירס, שכבר עורר ויכוחים לא מעטים: D. N. Myers, *Re-Inventing the Jewish Past*, New York & Oxford 1995; וכן, מנקודת ראות שונה במקצת, בעבודת הדוקטור של אמנון רדיקרוצקין, 'ייצוגה הלאומי של הגלות: ההיסטוריוגרפיה הציונית ויהודי ימי הביניים', אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ו.
- 3 בסוגיה זו דן כבר ישראל קולת במאמר קודם שלו, 'האוניברסיטה העברית בין אוניברסיטה יהודית לאוניברסיטה ארץ-ישראלית', מדעי היהדות, 35 (תשנ"ה), עמ' 47-59.
- 4 דברים אלה מסתמכים על נתונים שאסף ועיכד אהרון בן-אבות, במסגרת מחקר על אוכלוסיית הסטודנטים באוניברסיטה העברית בשנים 1925-1948, מחקר שעתיד להתפרסם בכרך הבא.

באוניברסיטה העברית ניתן לבדיקה כמובן גם בתוכניות המחקר שלה. כפי שמראה שאול כ"ץ במאמרו, היו 'החומרים המקומיים' נושא מרכזי למחקר בעיקר במכון לחקירת טבע א"י, שנוסד (או ליתר דיוק, הועבר לאוניברסיטה) בשנת 1928. לבסוף, אופייה הארץ-ישראלי של האוניברסיטה ניתן לבחינה באמצעות מידת היענותה לצרכים החברתיים והתרבותיים של היישוב, הן מבחינת נושאי ההוראה, והן מבחינת אופיו של המחקר והפוטנציאל השימושי שלו. תרומתה של האוניברסיטה לכל אלה, במיוחד בשנים שמעבר לתקופה שעוסק בה כרך זה, ראויה עוד למחקר מסועף.

מיקומה של האוניברסיטה על הר הצופים ועיצובה האדריכלי מבטאים אף הם כמובן את אופייה הארץ-ישראלי. מאמרו של יעקב ורמן מספר את סיפורה של אחוזת סיר גרי הייל על הר הצופים, ההסתדרות הציונית החלה ברכישתה בשנת 1914, אחוזה ששימשה גרעין לקמפוס לעתיד לבוא. יאיר פז עוסק באוניברסיטה העברית בהר הצופים כ'מקדש', כסמל, ובמשמעות הבחירה במיקום זה. מרדכי שפירא ודיאנה דולב דנים בתוכניות האב האדריכליות הראשונות של האוניברסיטה, ועוסקים גם במשמעות הסמלית של האוניברסיטה העברית כפי שנתפסה בעיני מתכנניה, ובצורות השונות שביקשו האדריכלים לבנות בהן את האוניברסיטה – תרתי משמע: הן פיסית והן על פי מקצועות, על ההירארכיה שביניהם. המאמרים העוסקים בהיבטים הפיסיים של האוניברסיטה מצביעים על זיקתה לנוף, לירושלים ולעיר העתיקה מכאן, ולמדבר יהודה מכאן. מבחינת הסגנון, ניתן להבחין במעבר מהסגנון האדריכלי 'אוריינטלי' שבלט בתוכניות האב הראשונות, לסגנון הבין-לאומי, שטבע את חותמו בהדרגה; אך גם בתוכניות מאוחרות יותר, למשל בתוכנית האב של מנדלסון, נעשה ניסיון לזמזם בין הסגנון 'הבין-לאומי' לאופי של הכנייה המקומית הערבית, המשתלבת בסביבתה.

כאן אנו חוזרים לממד שהזכרנו בתחילה, והוא מקומה של האוניברסיטה בין מזרח למערב. לתוכניות האדריכליות הראשונות, במיוחד זו של פטריק ג'דס, אדריכל סקוטי ששהה שנים רבות בהודו, היה היבט 'אוריינטלי' מובהק. אמנם תפיסתו את האוניברסיטה ואת ארגון הידע שבה היו מערביים, אך מקור ההשראה שלו, במיוחד אשר לבניין המרכזי, היה כיפת הסלע והאדריכלות המוסלמית במזרח, אם כי הכיפה שהוא תכנן היתה אמורה להישען על מכנה דמוי מגן דוד בן שש צלעות (ראה מאמריהם של מרדכי שפירא ודיאנה דולב). אלמנטים 'אוריינטליים' בולטים גם בתוכנית האב של קורנברג, כפי שמראה דולב במאמרה. חשיבותו של המזרח באוניברסיטה העברית באה כמובן לידי ביטוי מרכזי בהקמת המכון למדעי המזרח, נושא שבו עוסק בהרחבה מאמרו של מנחם מילסון והמוזכר גם אצל שאול כ"ץ. מדעי המזרח היו אמורים בתחילה להשתלב במכון למדעי היהדות, אך בשנת 1926 כונן להם מכון נפרד. חשיבות מכון זה כבר בשנים הראשונות לאוניברסיטה מעידה על רצונם המודע והמפורש של מקימי המוסד, המשתקף גם בכמה מהנאומים בשנת 1925 (כולל נאומו של מאגנס בניור-יורק ב־5 במאי⁵), להציב את האוניברסיטה בצומת המפגש בין תרבות המערב לתרבות

5 'מסכה מטעם ההסתדרות הציונית באמריקה', בתוך: י"ל מאגנס (הכין לדפוס: א' אבן-זהב), נאומי הקנצלר של האוניברסיטה העברית, ירושלים תרצ"ו, עמ' 17.

המזרח, אם כי בדור הראשון התמקדו מדעי המזרח במחקר האסלאם הקלסי (הדבר היה עתיד להשתנות רק לאחר קום המדינה). עדות נוספת לפוטנציאל המפגש בין מזרח למערב ניתן אולי למצוא בניסיון שלא עלה יפה: ניסיונו של האתנומוסיקולוג והמזרחן רוברט לכמן להיקלט באוניברסיטה העברית ולכונן בה מחלקה לאתנומוסיקולוגיה; רות כ"ץ וג'ני אויזרט-לויין סוקרות ומנתחות ניסיון זה שנקטע, אם בגלל מתן עדיפות נמוכה לתחום המוסיקולוגי כדיסציפלינה מדעית, או בגלל יחס ספקני לאתנומוסיקולוגיה בכלל ולמקורות המזרחיים האפשריים למוסיקה היהודית המסורתית בפרט. כפי שעוד נחזור ונדגיש להלן, החמצות ותוכניות שלא התממשו חשובות כתולדות האוניברסיטה העברית בראשיתה לא פחות מהצלחות ותוכניות שמומשו.

אמנם האוניברסיטה העברית בירושלים היתה מרוחקת ממרכזי המחקר בעולם, אך מראשיתה ביקשה לשמור על קשר עמם ואף להתחרות בהם, כפי שמעידים במיוחד מאמריהם של יהושע אריאלי, יששכר אונא ושאל כ"ץ. זאת נקודת המבט הראויה לבחינת ניסיונות הגיוס של חוקרים מן המעלה הראשונה לאוניברסיטה העברית בתחומי המדע השונים. בתחום מדעי היהדות, סוגיה זו בולטת להלכה פחות, הואיל ומדעי היהדות לא נלמדו כמכלול רב-תחומי אחד באוניברסיטאות המערביות עד לאותה תקופה ואף מעבר לה, אלא במסגרות של שפות שמיות – ב'פקולטות הפילוסופיות' או במסגרות 'הבראיסטיטות' של הפקולטות לתאולוגיה. אך גם בתחום מדעי היהדות, במיוחד כדיסציפלינות הפילולוגיות וההיסטוריות העוסקות בנושאים אלה, ביקשה האוניברסיטה העברית לעמוד בתקנים המחמירים של הטובות באוניברסיטאות העולם. גם במדעי המזרח, כ'מדעי הרוח הכלליים' כהיסטוריה, ובניסיונות להתחיל מחקר והוראה במדעי החברה, שררה לפחות שאיפה להקים מרכזי מחקר רציניים שישתוו לטובים שבמרכזי המחקר בעולם. הדוגמה המוצלחת ביותר לניסיון זה היתה הקמת המכון למתמטיקה. התנאי למימוש שאיפה האמורה בעיני המייסדים היה גיוס מדענים מהשורה הראשונה לבוא ולהשתקע בירושלים. בואו של המתמטיקאי אדמונד לנדאו לזמן קצר לירושלים, ובואם של אברהם הלוי פרנקל ומתמטיקאים אחרים שהשתקעו כאן בשנים הראשונות של האוניברסיטה, היו היוצא מן הכלל המלמד על הכלל, כפי שמראה שאל כ"ץ במאמרו. אך אחרי עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת 1933, משאיבדו המדענים היהודים בגרמניה את משרותיהם, נפתחו בפני האוניברסיטה אפשרויות חדשות, ונוצר לכאורה היצע נרחב של אנשי אקדמיה מאירופה. עדויות לכך מופיעות במאמריהם של יששכר אונא על ראשית הפיסיקה באוניברסיטה העברית, של דוד בריגל על הניסיון להביא לירושלים את הפסיכולוג החברתי קורט לויין, של רות כ"ץ וג'ני אויזרט-לויין על פרשת האתנומוסיקולוג רוברט לכמן, ושל אבנר הורוביץ על מאמציו של הסוציולוג זיגפריד לנדסהוט להיקלט באוניברסיטה העברית – ומעל כולם, הניסיונות החוזרים ונשנים להביא את אלברט איינשטיין לירושלים, כמתואר במאמרו של זאב רוזנקרנץ.

לכאורה מספרים מאמרים אלה סיפור של כישלון: מרבית הפיסיקאים החשובים שהאוניברסיטה פנתה אליהם בשנות השלושים לא הגיעו לבסוף לארץ; קורט לויין, מניח היסודות לפסיכולוגיה החברתית, העדיף להשתקע בארצות-הברית; לנדסהוט חזר אחרי המלחמה לגרמניה ונעשה, בסופו של דבר, לדיקן הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה

של המבורג; ואילו לכמן, שנשאר בארץ, לא קיבל משרה קבועה באוניברסיטה, ונפטר שנים מעטות מאוחר יותר.

ניסיונות אלו נכשלו אם מסיבות תקציביות (הדרישות של פיסיקאי כגיאורג פלאצק, מוסיקולוג כלכמן או פסיכולוג חברתי כקורט לוין, לתקציבי מחקר, למעבדות ולאסיסטנטים), אם מסיבות אישיות ואם מחמת קוצר ראות (וחוסר ידע והכרה מקצועית) של אחדים ממקבלי ההחלטות. ברם, את הכישלונות האלה יש לראות בהקשרם הרחב. עצם העובדה ששלטונות האוניברסיטה העברית ניהלו משאומתן עם פיסיקאים שעמדו בשורה הראשונה של המחקר בשנות השלושים, כמה מהם פיסיקאים שהיו קשורים בפריצת הדרך בפיסיקה גרעינית, ושעתידים היו לזכות בפרסי נובל ולמלא תפקידי מפתח בדרמות המדעיות הגדולות של השנים הבאות – עצם עובדה זו מעידה על האופק והחזון של מכונני האוניברסיטה וראשיה (ויצמן, מאגנס, איינשטיין, ליאונרד אורנשטיין ואחרים), ועל הפוטנציאל שהיה לאוניברסיטה צעירה כמו האוניברסיטה העברית, בנסיבות המיוחדות של שנות השלושים. בחינה והערכה שקולות של ניסיונות הגיוס האמורים של מדענים מלמדות על מעמדה ומקומה של האוניברסיטה העברית הצעירה בתוך הקהילה המדעית הבין-לאומית של שנות השלושים. בחינה כזו מצביעה על כך, שאמנם האוניברסיטה לא הצליחה תמיד לגייס את בכירי המדענים המבוססים, מקבלי פרס נובל לעתיד, אך היא השכילה למצוא אנשים מצוינים, בעלי כישורים מדעיים מבטיחים, שהתבלטו כחוקרים מהשורה הראשונה, בחלקם עוד קודם בואם לירושלים, ובחלקם לאחר מכן, כמו יואל (ג'וליו) רקח בפיסיקה, לאדיסלב פרקש בכימיה פיסיקלית, או ריכרד קבנר בהיסטוריה.

מעניינת לא פחות האוריינטציה המחקרית של המדענים שהגיעו מאירופה לארץ-ישראל, מהמרכז לפריפריה. במאמרו של אונא על הפיסיקאי רקח, ובמאמרו של אריאלי על ההיסטוריון קבנר, בולט מכנה משותף: המעבר לארץ-ישראל של חוקרים אלה, ומאוחר יותר – הניתוק מאירופה בשנות המלחמה, תרמו דווקא להתרכזות בנושאים תאורטיים יותר, שאמנם לא היו שונים לגמרי מכיווני המחקר הקודמים שלהם, אך נעשו לעיקר מחקרם בתוקף הנסיבות. רקח וקבנר הצליחו לתרום נכבדה איש-איש בתחומם גם ביושבם הרחק ממרכזי המחקר המערבי⁶; יתר על כן, הם הקימו – בדומה למורים אחרים באוניברסיטה העברית, כמו המתמטיקאים מיכאל פֶקֶטָה וא"ה פרנקל – דור של תלמידים שחזרו והתקשר למרכזים אלה, ובכך הבטיח את רציפות הזיקה בין פריפריה למרכז.

על כל הקווים הללו, שהיו ייחודיים במידה רבה לאוניברסיטה העברית, נוספה גם ההתלבטות בין מחקר להוראה, האופיינית לכלל האוניברסיטאות המודרניות מאז המאה התשע-עשרה, ובעיקר לאלה שהלכו בעקבות הדגם של האוניברסיטה הגרמנית. כמה מהמאמרים בכרך הנוכחי – במיוחד אלה של ישראל קולת, שאול כ"ץ, אריה גורן וזאב רוזנקרנץ – דנים בהתרוצצות זו בין המגמות של מחקר לעומת הוראה. כבר הזכרנו כי אחד

6 על אפשרויות אלה, של יצירה מדעית מקורית הרחק ממרכזי המדע הגדולים, עמד כבר לפני שנים רבות פרופ' יוסף ברדוד המנוח במאמרו 'מדע בארץ קטנה', האוניברסיטה, 10, ב (אוגוסט 1964), עמ' 12-17.

המניעים הראשונים להקמת אוניברסיטה יהודית היה מצוקת הסטודנטים היהודים במזרח אירופה; אולם משהתחדש הדיון בהקמת האוניברסיטה בשנים 1913–1914, ובהשפעת עמדתו הנחרצת של הברון אדמונד דה־רוטשילד, החל ויצמן להדגיש את עדיפות ההקמה של מכוני מחקר כיעד ראשון לפחות – תוך ויכוח חריף עם רבים, ו'וכוטינסקי בראשם. האחרונים ראו את האוניברסיטה כבעלת תפקיד של חינוך והשכלה קודם כול, ולו גם במחיר ויתור על מעמד חשוב בתחום המחקרי. לעומתם ראה כאמור ויצמן בטיפוח המחקר מטרה ראשונה במעלה, נוסף על שיקולים תקציביים, שהדריכו אותו להליכה הדרגתית וצנועה בהקמת מכוני מחקר. הוא הצליח לשכנע את ההסתדרות הציונית לאמץ גישה זו עוד קודם למלחמת העולם הראשונה, כפי שניתן לראות במאמרו של קולת. בעמדה זו הוסיף ויצמן להחזיק גם לאחר המלחמה. ואמנם בקיץ 1920 קיבלה 'ועדת האוניברסיטה', שהתכנסה בלונדון, החלטה מפורשת על כינונם של מכוני מחקר ולא של מוסד להשכלה גבוהה. על פי קווים מנחים אלה נעשו ההכנות לפתיחת האוניברסיטה בשנים 1920–1925, כעולה ממאמריהם של חגית לבסקי ושאול כ"ץ. מגמה זו זכתה לתמיכה נוספת מצד איינשטיין, משגויס למעורבות בענייני האוניברסיטה משנת 1921 ואילך, כפי שמציין זאב רוזנקרנץ במאמרו.

אולם כאמור פתיחת האוניברסיטה בשנת 1925 הביאה ללחץ גובר והולך של הצעירים בארץ־ישראל לכלול בה גם מסלולי הוראה לקראת תואר אקדמי. אין זה מקרי שאנשי ארץ־ישראל, ובראשם י"ל מאגנס – שאמנם הגיע לארץ רק בשנת 1922, אך נעשה במהרה לדמות המרכזית בירושלים – הם שלחצו על פתיחת מסלולי הוראה במהירות האפשרית, למרות הסתייגותיו של ויצמן והתנגדותו הנחרצת של איינשטיין. בראשית אוגוסט 1926 החליטה האספה השלישית של חבר הנאמנים בלונדון, בלחצם של מאגנס ומועצת האוניברסיטה בירושלים, להקים ועדה בראשות פרופ' זליג ברודצקי שתבחן את מכלול שאלות ההוראה, המחקר והפרסומים באוניברסיטה העברית. הוועדה נסמכה על חומר רב, שהוכן בשיטתיות בירושלים במהלך סתיו 1926, חורף ואביב 1927. דו"ח הוועדה, וחוות הדעת המפורטות שצורפו לו, הביאו את חבר הנאמנים ביוני 1928 להחליט בזכות פתיחה הדרגתית של מסלולי הוראה לתואר מוסמך (על פי המודל המקובל באוניברסיטאות גרמניה); וזאת במחלקות אחדות, במסגרת הפקולטה למדעי הרוח – שכללה בשנים הראשונות את המכון למדעי היהדות, את המכון למדעי המזרח, את מדעי הרוח הכלליים וגם את המכון למתמטיקה (הפקולטה למתמטיקה ולמדעי הטבע נפתחה רק בשנת 1935). איינשטיין, שהתנגד נחרצות להחלטה זו, התרחק והלך מענייני האוניברסיטה בשנים הבאות, וחזר אליהם רק לאחר שנתקבלה דרישתו, בשנת 1933, להקים ועדת עיון ('ועדת הרטוג'), שתבחן את מצבן ורמתן של המחלקות השונות באוניברסיטה.⁷

7 לשאלת היחס בין מחקר להוראה באוניברסיטה העברית בשנותיה הראשונות, ראה דיון מפורט יותר, במאמרו של מ' הד, 'בין לאומיות לאוניברסליות, בין מחקר להוראה: כמה קווים לתולדות ראשית האוניברסיטה העברית' העומד להתפרסם בקובץ 'חינוך והיסטוריה' בהוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים. ל'ועדת הרטוג', שאלת הניהול של האוניברסיטה העברית בשנותיה הראשונות, רפורמה הארגונית

מבוא

יט

תולדות האוניברסיטה העברית אף מזמינות פרספקטיבה השוואתית, פרספקטיבה החורגת ממסגרת המאמרים הנוכחית, ממד השוואתי אחד כזה הוא לאוניברסיטאות יהודיות אחרות שנוסדו מחוץ לארץ-ישראל במאה העשרים. דוגמה מובהקת לאלה היא אוניברסיטת ברנדייס. פרספקטיבה אחרת היא זו של תפוצת המדע והחינוך הגבוה המערביים מחוץ לאירופה. האם ניתן להשוות את האוניברסיטה העברית לאוניברסיטאות המערביות שהוקמו בידי מתיישבים אירופים מחוץ לאירופה – באמריקה הצפונית, בדרום-אפריקה או באוסטרליה וניו-זילנד? האם נכון לראות את האוניברסיטה העברית לא רק כאוניברסיטה 'קולוניזטורית', קרי של מתיישבים בארץ חדשה, אלא כאוניברסיטה 'קולוניאלית' שנוסדה כחסות האימפריה הבריטית, ושנוהלה בשנים הראשונות מלונדון, למורת רוחם של ה'מקומיים' בארץ?⁸ או שמא יש לבחון אותה כאוניברסיטה שנוסדה על-ידי תנועה לאומית, ומבחינה זו, יש להשוותה לאוניברסיטאות לאומיות אחרות – לא רק באירופה אלא גם באסיה ובאפריקה – במאה העשרים?⁹

האוניברסיטה העברית היתה ללא ספק אחד הביטויים המעניינים והחשובים של התנועה הלאומית היהודית במאה העשרים. את תולדות האוניברסיטה העברית יש לראות כחלק בלתי נפרד מתולדות העם היהודי, התנועה הציונית והיישוב. נקודת מבט זו היא שהדריכה בעיקרה את מרבית המחברים בכרך זה את עורכיו, אם כי היינו מודעים גם לכמה מהפרספקטיבות שהוזכרו לעיל. שילובה של האוניברסיטה העברית בהיסטוריה היהודית ובתולדות הציונות שופך אור על היחס להשכלה גבוהה ולמדע טהור בתברה היהודית, ועל מפעל חשוב של התנועה הציונית – וזאת כצד מפעלי ההתיישבות, העלייה ובניית המוסדות החברתיים, הפוליטיים והכלכליים של היישוב. נוסף על כך, האוניברסיטה העברית מהווה דוגמה רבת עניין הן לתולדות המדעים והן לתולדות ההשכלה הגבוהה במאה העשרים, באירופה ומחוץ לאירופה. כרך זה, העוסק בשורשים ובהתחלות של האוניברסיטה העברית, מבקש לתרום תרומה של ממש לכירון של סוגיות אלה.

שנעשתה בו לאחר שנת 1935, לדרכי המימון של האוניברסיטה, וניתוח שיטתי של אוכלוסיית הסטודנטים – כל הנושאים הללו יידונו, אנו מקווים, בכרך המאמרים הבא על תולדות האוניברסיטה העברית.

8 פרספקטיבה אחרונה זו מציע ד' מאירס בספרו המוזכר לעיל, הערה 2, ובאופן חד יותר – במאמרו: 'A New Scholarly Colony in Jerusalem: The Early History of Jewish Studies at the Hebrew University', *Judaism*, 45, 2 (Spring 1996), pp. 142-159

9 פרספקטיבות השוואתיות אחרונות אלה הוצעו במאמרו של שאול כ"ץ, 'בין תלות לעצמאות, "יהודיות" ל"אנושיות", לאומיות לבין-לאומיות: האוניברסיטה העברית והתהוותה של תרבות עברית מקומית', שהוצג בכנס ה-27 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, מכללת בית ברל, 21-22 בפברואר 1996, עמ' 80-82 בתקצירי הרצאות הכנס.